

kers. Een aantal stichtte kranten en literaire of politieke organisaties. Men streefde naar ultieme assimilatie door middel van zelfbevestiging. Hierbij stonden educatie en respectabiliteit voorop.

Een fascinerende kwestie die Peterson bezighoudt, is hoe deze geschiedenis van de New Yorkse zwarte elite vergeten kon worden. Waarom moest zij de verhalen over deze mensen terugvinden in archieven in plaats van ze te kennen uit familieoverlevering? Peterson verbaast zich over de discrepantie tussen de geïnstitutionaliseerde herinnering en die in familieverhalen. De documentatie die ze terugvond, is onderdeel van een archief dat is ontstaan vanaf de Burgeroorlog; toen begon een opkomende zwarte elite met de conservering, de institutionalisering en de publicatie van gemeenschappelijke verhalen. De overdracht van verhalen over onderdrukking en verzet bleek echter niet alleen afhankelijk van beschikbare financiën, maar ook van de mate van geletterdheid en de waardering van een gemeenschap voor historische documentatie. Peterson veronderstelt dat de continuïteit van de herinnering aan de zwarte New Yorkse elite werd onderbroken doordat nakomelingen deze associeerden met gevoelens van gêne en trauma.

Tot slot kunnen we ons afvragen hoe *Black Gotham* Nederlandse historici kan inspireren. In de Verenigde Staten verschenen in de negentiende eeuw (auto)bio-

grafieën geschreven door zwarte auteurs, deze verhalen geven inzicht in het leven tijdens en na de slavernij. Dit genre is in Nederland echter onbekend. Wel publiceerden hedendaagse historici biografieën over prominente individuele slaafgemaakten, zoals Cynthia McLeods *De vrije negerin Elisabeth* en Frank Dragtensteins *Trouw aan de blanken. Quassie van Nieuw Timotibo, twist en strijd in de 18^e eeuw in Suriname*. Op het terrein van migrantenstudies ontstonden gedegen publicaties over de geschiedenis van vreemdelingen, zoals Duitsers, Zigeuners, koloniale- en arbeidsmigranten en vluchtelingen. Maar een genealogisch geïnspireerde, op familie-erfgoed gebaseerde geschiedschrijving over de zwarte gemeenschap is in Nederland onbekend. *Black Gotham* verdient daarom zeker navolging. De onderzoeker die een dergelijk project in een Nederlandse context aandurfte, zal net als Carla Peterson worden geconfronteerd met het feit dat de beschikbaarheid van de bronnen afhangt van de bereidheid van een bevolkingsgroep, en die van de brede samenleving waarvan deze deel uitmaakt, om haar verleden te herinneren. Deze onderzoeker zal dan ook gewapend moeten zijn met een grote creativiteit en vastberadenheid.

Marga Altena

Universiteit van Amsterdam

Bij het onderwijs in de aardrijkskunde horen kaarten. Heden ten dage worden die kaarten aan leerlingen digitaal of op papier, in de vorm van een atlas, gepresenteerd. De naam van een van die atlassen is inmiddels zo bekend geworden dat hij voorkomt in de Dikke Van Dale: de Bosatlas. Atlassen en computers zijn handig als je leerlingen individueel of groepswork laat verrichten, maar bij een traditionele klassikale overdracht van geografische kennis is een ander hulpmiddel nodig: de schoolwandkaart. De ouderen onder ons zullen zich die kaarten nog herinneren als voor het schoolbord hangende afbeeldingen op papier en linnen, waarbij de pastelkleuren geel, groen en roze stonden voor respectievelijk zand, klei en veen, en rode en witte cirkeltjes de plaats markeerden van steden en dorpen. Helaas ont-

NIEUWSTE TIJD

De evolutie van de schoolwandkaart

Lowie Brink en Lucy Holl, De wereld aan de wand. De geschiedenis van de Nederlandse schoolwandkaarten (Waanders; Zwolle 2010) 192p., ill., crt., €29,50 ISBN 9789040077128

braken op deze zogenaamde 'blinde kaarten' de namen van plaatsen of streken, maar als ze met de stok werden aangewezen, dienden de leerlingen de benamingen wel op te kunnen dreunen. Memoriseren is na de jaren zestig van de vorige eeuw echter minder belangrijk geworden. De schoolwandkaarten verdwenen langzamerhand uit het klaslokaal. Ze passen niet meer in het

huidige tijdsgewricht waarin het zwarte schoolbord is vervangen door *white boards* en *smart boards*. Gelukkig is er, voor diegenen die hun herinneringen aan dit oude didactische hulpmiddel willen oprispen, in 2010 een boek verschenen over de betekenis van schoolwandkaarten in de Nederlandse schoolgeschiedenis.

De auteurs van het boek, Lowie Brink en Lucy Holl, hebben iets met schoolwandkaarten. Zij beheren het

Nijmeegse antiquariaat 'De wereld aan de wand', een verzamelplaats voor het inkopen en verkopen van (school) wandplaten. Bij deze activiteiten blijft het niet. Ze hebben ook in eigen beheer boeken uitgegeven over de geschiedenis van schoolwandplaten, die in 2005 en 2007 zijn verschenen. Op de website van het antiquariaat (www.wereldaandewand.nl) zijn tientallen afbeeldingen, van schoolwandplaten van Nederland en ook van andere werelddelen, te bewonderen. Tussen 2002 en 2009 publiceerde Brink verder twaalf artikelen, waarvan vier samen met Holl, in de tijdschriften *Caert-Thresoor*, *Geo-Info*, *het Kartografisch Tijdschrift*, *Boekenpost* en *Geografie*.

Al deze werkzaamheden vormen de opmaat van het, in 2010 door uitgeverij Waanders gepubliceerde, werk *De wereld aan de wand*. Het bevat de eerder genoemde artikelen met daaraan voorafgaand een algemene inleiding van ruim 50 pagina's over de geschiedenis van schoolwandkaarten in de periode 1820-2010. Het boek wordt afgesloten met een overzicht van alle aardrijkskundige wandkaarten van de uitgevers Noordhoff, Wolters en Thieme. Omdat het boek ook rijk is geïllustreerd met tientallen, in kleur uitgevoerde afbeeldingen van schoolwandkaarten uit de eigen en andere collecties – het antiquariaat heeft zelf zo'n 1.900 kaarten in voorraad – heeft dit alles geresulteerd in een indrukwekkend overzichtswerk van schoolwandkaarten in het Nederlandse onderwijs.

In het inleidende hoofdstuk bespreken de auteurs als eerste een wereldkaart die in 1820 is uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Deze kaart heeft een belangrijke rol gespeeld bij de onderwijsvernieuwing aan het begin van de negentiende eeuw. In een gravure van een klaslokaal uit de eerste helft van de negentiende eeuw zien we deze kaart naast het zwarte bord aan de wand hangen. Hoewel in deze periode de rijksoverheid zich met een team van schoolopzieners inzette voor de introductie van het klassikale systeem (als vervanging van het zogenaamde hoofdelijke onderwijs) leende de Nutskaart zich niet goed voor een klassikale behandeling; de twee halfronden van de wereld hadden elk een doorsnede van slechts 28 centimeter en waren daardoor onmogelijk te zien voor een klas die wel zeventig leerlingen kon tellen. Maar in de tweede helft van de negentiende eeuw werd de kaart geleidelijk aan onderdeel van het klassikale onderwijssysteem. Het vak aardrijkskunde kreeg na de onderwijswet van 1857 een plaats in het curriculum van de lagere school. Maar het was pas in 1898 dat de richtlijnen voor het maken van schoolwandkaarten door de Groningse aardrijkskundeleraar H. Zondervan werden aangescherpt; de kaarten moesten eenvoudiger en duidelijker worden. Ze moesten passen bij de didactiek van het klassikale systeem. Blinde kaarten verdienden derhalve de

voorkeur. Toen het klassikale onderwijs na de invoering van de leerplicht in 1901 volledig werd geïmplementeerd, groeide de productie van wandkaarten bij de drie grote uitgevers Wolters, Noordhoff en Thieme. In de periode 1910-1950 zijn de schoolwandkaarten een geliefd object in het klaslokaal geworden. Het feit dat de meeste kaarten zijn ontworpen door mannen uit de onderwijspraktijk kan een verklaring zijn voor het succes van dit didactische hulpmiddel. Toen in de jaren zestig van de vorige eeuw individueel en groepswork van de leerling belangrijker werd, nam de betekenis van de schoolwandkaarten af. Geleidelijk aan verplaatsten zij zich van de klaslokalen, via de antiquariaten, naar de huizen van cartografen.

In de twaalf korte hoofdstukken, die volgen na de uitgebreide inleiding, maakt de lezer onder andere kennis met enkele markante figuren uit de wereld van de cartografie. We leren dat P.R. Bos de naamgever is van de Bosatlas, maar dat R. Bos, die in dezelfde tijd leefde maar geen familie van de eerstgenoemde was, in 1900 de eerste aardrijkskundige methode schreef en in 1890 de eerste atlas op de markt bracht die voor natekenen geschikt was. Ook andere vergeten personen uit de schoolcartografie passeren het voetlicht, zoals de wiskundeleraar A.A. Beekman, de geograaf H. Brink en de onderwijzer K. Zeeman, een meester in de kunst van het weglaten ('een kaart moet rust uitstralen') en kleurgebruik ('rood is een gevaarlijk kleur; er is gauw te veel'). Dat in het verzuilde Nederland (uiteraard) ook katholieke schoolwandplaten werden vervaardigd blijft eveneens niet onvermeld. Verder worden er enkele juweeltjes uit de verzameling van schoolwandplaten besproken. We noemen hier als voorbeeld de kaarten van H.B. Bos, J. Berens en M.F.J. Wolters uit de jaren 1930 die pasten bij de methode Moderne Aardrijkskunde. Op deze kaarten werden voornamelijk primaire kleuren en rechte lijnen, met de uitzondering van cirkels voor steden, gebruikt. Deze Mondriaan-achtige kaarten verdwenen echter snel uit beeld; ze waren simpelweg te revolutionair voor de schoolpraktijk, waar vernieuwingen slechts traag tot stand kwamen. Het verhaal van de geleidelijke introductie van schoolwandkaarten in de Nederlandse klaslokalen lijkt deze stelling te bevestigen.

Een vraag die resteert is die naar het daadwerkelijke gebruik van de schoolwandkaarten in de praktijk. Dat vereist een meer diepgaand onderwijshistorisch onderzoek. Maar aangezien Brink, die is geschoold als scheikundig technoloog, zich heeft kunnen ontwikkelen tot een verdienstelijk historisch cartograaf, moet een specialisatie als historisch pedagoog ook mogelijk zijn.

Sjaak Braster

Erasmus Universiteit Rotterdam